

СУДОВІ ВИТРАТИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ COURT COSTS IN CIVIL PROCEEDINGS

Сиволап І.В., студентка II магістерського курсу юридичного факультету
Сумський національний аграрний університет

У статті здійснено спробу комплексного аналізу судових витрат як виду грошових витрат інституту цивільного процесуального права. В Україні судові витрати відіграють важливу роль, яка є основою реалізації конституційного права особи на судовий захист своїх прав. Варто зазначити, що судовий захист визначається правом на відшкодування судових витрат, адже судові витрати виникають ще до звернення особи до суду. Складна політична та економічна ситуація в Україні створила тенденцію до поступового збільшення вартості судових витрат, що також впливає на збільшення витрат на правовий захист. Визначено коло суспільних відносин, які регулюють норми судових витрат. Розглянуто нормативно-правові регулятори, які забезпечують норми інституту судових витрат. Витрати, пов'язані з розглядом справи, можна класифікувати за трьома підставами, що характеризують зв'язок судових витрат з конкретною цивільною справою: за часом понесення витрат, за суб'єктами, які первісно понесли витрати, та за метою понесення витрат. Залежно від часу, коли витрати були понесені, їх можна поділити на: 1) витрати, понесені до звернення до суду; 2) витрати, понесені в процесі судового розгляду справи; 3) витрати, понесені після завершення судового розгляду. За суб'єктом, який первісно (фактично) поніс судові витрати, витрати, пов'язані з розглядом справи, поділяються на: 1) державні витрати; 2) витрати сторін та інших учасників справи; 3) витрати представників учасників справи; 4) витрати інших учасників судового процесу; 5) витрати осіб, які не є учасниками цього судового процесу. Залежно від мети понесення судових витрат витрати, пов'язані з розглядом справи, поділяються на: 1) витрати на професійну правничу допомогу; 2) витрати, пов'язані з судовими доказами; 3) витрати, пов'язані з якою до суду та забезпеченням участі у справі суб'єктів процесу та зацікавлених осіб.

Ключові слова: цивільний процес, судові витрати, судовий збір, професійна правнича допомога, розподіл судових витрат.

The article attempts a comprehensive analysis of court costs as a type of monetary costs of the institute of civil procedural law. In Ukraine, court costs play an important role, which is the basis for realizing the constitutional right of a person to judicial protection of his rights. It is worth noting that legal protection is determined by the right to reimbursement of legal costs, because legal costs arise even before a person goes to court. The difficult political and economic situation in Ukraine has created a tendency towards a gradual increase in the cost of court costs, which also affects the increase in the costs of legal protection. The circle of social relations, which regulate the norms of court costs, is determined. The normative-legislative regulators that ensure the norms of the institution of court costs are considered. Costs related to the consideration of the case can be classified on three grounds that characterize the connection of court costs with a specific civil case: the time of incurring the costs, the subjects who originally incurred the costs, and the purpose of incurring the costs. Depending on the time when expenses were incurred, they can be divided into: 1) expenses incurred before going to court; 2) costs incurred in the process of judicial review of the case; 3) costs incurred after the completion of the court proceedings. According to the entity that originally (actually) incurred court costs, costs related to the consideration of the case are divided into: 1) state costs; 2) expenses of the parties and other participants in the case; 3) costs of representatives of the participants in the case; 4) expenses of other participants in the legal process; 5) expenses of persons who are not participants in this legal process. Depending on the purpose of incurring court costs, costs, related to the consideration of the case, are divided into: 1) expenses for professional legal assistance; 2) expenses related to court evidence; 3) expenses related to the appearance in court and ensuring the participation in the case of the subjects of the process and interested persons.

Key words: justice, civil process, court costs, court fees, professional legal assistance, attorney's fees, provision of court costs, distribution of court costs, reimbursement of court costs.

Сьогодні в правосудді України одним із найактуальніших є питання доступу особи до правосуддя. Одним із важливих чинників, які породжують такі проблеми є судові витрати. Особливість таких витрат полягає в тому, що вони мають постійну тенденцію до свого зростання, що, при незначних розмірах заробітної плати, пенсій, різного роду грошових допомог з боку держави, не сприяє гарантованому Конституцією України праву особи на доступ до правосуддя. Таким чином сьогодні перед державою стоїть серйозне питання щодо вдосконалення механізму сплати, повернення та відшкодування судових витрат, який буде максимально ефективним, збалансованим та справедливим. Враховуючи дані обставини, обрана тема дослідження є актуальною та сучасною, особливо в умовах воєнного стану в нашій державі.

Чинне процесуальне законодавство не надає визначення поняттю «судові витрати». З урахуванням даних обставин науковці трактують дане поняття як певні грошові кошти, які використовуються при розгляді та вирішенні справ у ході цивільного судочинства. Відповідні витрати покладаються на сторони, треті особи із самостійними вимогами. Не дивлячись на, здавалось би, простоту даного питання, насправді воно є одним із найскладніших, оскільки його зміст формується із різноманітних, не пов'язаних між собою платежів, які, в той же час, впливають не лише на доступ особи до правосуддя, а і на її можливість надавати докази та кваліфіковано підходити до судової практики та юридичної кваліфікації спірних відносин [1].

Дослідженням судових витрат у цивільному процесі займалися такі вчені, як Ю. Білоусов, С. Богля, В. Комаров, М. Курило, М. Штефан, С. Фурса, В. Кройтор, М. Ясинок, К. Шмотін, Є. Шокуєва, К. Юдельсон та ін.. У своїх дослідженнях дані вчені хоча і по різному, але дають визначення поняття інституту судових витрат. У дослідженнях вчених проаналізована сутність судових витрат, розглянута їхня юридична природа. Проте, проблематика судових витрат в цивільному процесі є настільки складною, особливо у кожній сфері їх формування, що дане питання вимагає подальшого дослідження з урахуванням умов сучасного економічно-політичного стану в нашій державі.

Мета дослідження інституту судових витрат полягає у обґрунтуванні як теоретичних та і їх прикладних положень в цивільному процесі, виявлення окремих проблем та шляхів їх подолання.

Судовий процес є багатоступеневою процедурою, спрямованою на справедливе, неупереджене та своєчасне врегулювання спірних відносин, які виникають як за участі фізичних, так і юридичних осіб. Відповідно до ст. 55 Конституції України, кожна людина має право на захист своїх прав і свобод від протиправних посягань і порушень будь-якими не забороненими законом засобами. Сторони можуть самостійно відстоювати свої права чи звертатись за допомогою до фахівців. У випадках, які визначені законом, надання безоплатної професійної правової допомоги покриває держава, що гарантовано ст. 59 Конституції України [2]. Внаслідок судового процесу сторони несуть

витрати грошового характеру, які в доктрині цивільного процесуального права отримали назву судових витрат.

Відповідно до ст. 133 ЦПК України, судові витрати включають в себе судовий збір та витрати на розгляд справи, правничу допомогу, витрати пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи, а також витрати, які мають місце при витребуванні доказів, їх дослідженням безпосередньо у місці їх перебування, забезпеченням доказів, витрати на проведення інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду [3].

Залежно від часу, коли були понесені витрати, їх можна поділити на:

- 1) витрати, понесені перед звернення до суду;
- 2) використані в процесі розгляду справи;
- 3) витрати після завершення розгляду справи [4].

Безумовно, частина судових витрат має місце ще до звернення особи до суду, оскільки їх оплата є необхідною умовою реалізації права людини на таке звернення і супроводжують судовий розгляд цивільної справи. При цьому даний вид судових витрат передбачений Законом України «Про судовий збір». Відповідно до даного закону судовий збір сплачується на всій території України під час звернення особи до суду для захисту порушеного права чи охоронюваного законом інтересу (ст. 1 Закону України «Про судовий збір»). Крім того, «судовий збір – збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених цим Законом».

Варто зазначити увагу на те, що у ст. 2 платниками судового збору є: «громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи-підприємці, які звертаються до суду чи стосовно яких ухвалене судове рішення, передбачене цим Законом» [4].

В цій частині О. Свірін зазначає, що судовий збір відрізняється від решти судових витрат, оскільки він має свої особливості. Так:

- 1) судовий збір виконує фіскальну функцію;

2) існує чітка формула розрахунку судового збору, в той час як витрати на розгляд справи, не є стандартизованим і можуть суттєво варіюватися залежно від розміру гонорарів адвокатів, вартості проведених експертиз у різних експертних установах тощо;

3) лише судовий збір сильно впливає на доступність правосуддя. В інших судових витрат даний зв'язок менш тісний та існує у більшій чи меншій мірі залежно від категорії цивільних справ, їх складності [5].

В цьому зв'язку Л. Глущенко вказує, що судовий збір є певною формою оплати за реалізацію правосуддя та проведення судового процесу. Існування даного виду оплати одночасно забезпечує фінансування судового апарату, що сприяє правильній реалізації державою функції правосуддя і підвищує цінність правосуддя з матеріального боку [6].

Багатоаспектність судового збору окремі науковці намагаються показати через його класифікацію за ставкою, об'єктом справляння та ін. Так, наприклад, К. Дрогозюк залежно від способу розрахунку ставки судового збору виділяє такі різновиди судового збору:

а) судовий збір з фіксованою ставкою – прив'язаний до визначеної грошової суми чи конкретної сталої величини (мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум тощо);

б) судовий збір з пропорційною ставкою – ставка збору залежить від розміру позовних вимог (ціни позову) [7].

Окрім судового збору до судових витрат належать витрати на професійну правничу допомогу. Проте, звернення до суду в контексті «простих справ» може не потребувати професійної правничої допомоги. Дані умови реалізуються при подачі заяв чи позовів шляхом заповнення електронної форми процесуального документа на сайті судової влади.

Витрати на судовий розгляд справи виникають вже в процесі такого розгляду (витрати на проведення експертизи, затребування доказів тощо). Разом з тим в практичній площині частина справ не потребує особливої необхідності в доказуванні внаслідок простоти предмету спору [8].

В той же час всі витрати, які мають місце після звернення особи до суду, зазвичай, являються витратами, які безпосередньо пов'язані з розглядом справи, а відтак можуть бути компенсовані в порядку, визначеному процесуальним законодавством.

У зв'язку з цим С. Устюшенко зазначає, що правовий інститут судових витрат можна вважати таким, що сприяє, а не перешкоджає доступу особи до правосуддя. В той же час це може мати місце лише за умов:

1) розмір судових витрат при зверненні до суду повинен бути посилюючим для більшості населення країни (бути орієнтованим на середній розмір доходу);

2) мають бути встановлені заходи для забезпечення доступу до правосуддя для малозабезпечених верств населення (система безоплатної правової допомоги, звільнення від оплати судового збору тощо);

3) має бути законодавчо закріплений справедливий механізм відшкодування судових витрат стороні, яка виграла справу [9].

На нашу думку, вказані умови створюють рівні можливості для доступу особи до правосуддя на рівні усіх верств населення, що є важливо з точки зору принципу рівності всіх перед законом та судом.

Безумовно питання оплати судового збору (зокрема, наявності підстав для звільнення від його оплати для окремих категорій справ чи громадян) завжди впливає на реальну можливість доступу особи до правосуддя [7].

Але з-поміж такого виду витрат найбільшу вартість, зазвичай, складають витрати на професійну правничу допомогу, оскільки судові процедури у сфері цивільного судочинства постійно ускладнюються. З цих підстав доволі складно складно створити ефективний судовий захист щодо порушеного права без кваліфікованої допомоги адвоката [8].

Проте, професійна правнича (правова) допомога в цивільному судочинстві може надаватися учасникам справи як за плату, так і безоплатно. Так, відповідно до ст. 1 Закону України від 02.06.2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» безоплатна правнича допомога – правнича допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел. За законом, безоплатна правнича допомога поділяється на первинну та вторинну. Для нас важливим є те, що вторинна безоплатна правнича допомога надається безпосередньо в цивільному судочинстві. Вона спрямована на надання людям з різним соціальним статусом рівних можливостей не лише для доступу до правосуддя, але і при його відправленні. Згідно зі ст. 14 Закону України від 02.06.2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу», даний вид правничої допомоги надається центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги; адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, лише особам, які мають на неї право [10].

Відповідно до ч. 1 ст. 137 ЦПК України, безоплатна вторинна правнича допомога у цивільному судочинстві оплачується державою, а отже витрати на її надання не можуть бути розподілені між сторонами судового процесу [11].

В цьому зв'язку С. Устюшенко зазначає, що: «судовими витратами в цивільному судочинстві слід вважати лише ті витрати на професійну правничу допомогу, які несуть сторони та треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору» [8, с. 98].

Відповідно до Цивільного процесуального кодексу України витрати сторін судового процесу на професійну

правничу допомогу мають декілька аспектів, а саме матеріально-правовий та процесуальний. У матеріально-правовому сенсі витрати на правничу допомогу слугують оплатою за отримані юридичні послуги. Вартість цих послуг, спосіб та строки їхньої оплати визначено умовами договору, який укладається сторонами завчасно. Принцип свободи договору дозволяє сторонам договору на власний розсуд визначити його умови (ст. 627 ЦК України), встановлювати ціну (ч. 1 ст. 632 ЦК України) [3]. Адвокатський гонорар визначається суто за домовленістю адвоката з клієнтом. Суд не може впливати на ці правовідносини (п. 28 постанови Великої Палати Верховного Суду від 19.02.2020 р. у справі № 755/9215/15-ц) [5].

Таким чином, понесені витрати на професійну правничу допомогу, а саме визначення суми цих витрат, порядку їх виплати тощо, регулюється нормами матеріального (цивільного) права і до цивільного процесу відносяться лише опосередковано. У процесуальному аспекті витрати на професійну правничу допомогу законом віднесені до витрат, пов'язаних з розглядом справи, і отожднюються законодавцем з витратами на оплату послуг адвоката (ст. 137 ЦПК України) [11].

Лева частка таких витрат пов'язана із процесом доказування. Судове доказування – це діяльність сторін, інших учасників справи та суду, спрямовані на встановлення тих обставин і на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень (ч. 1 ст. 81 ЦПК України). Процес судового доказування складається з кількох етапів: 1) збирання доказів (формування доказової бази); 2) дослідження доказів; 3) оцінка доказів [7]. В цьому зв'язку правничу допомога і полягає саме у наданні цих вищезазначених процесуально значимих дій.

Найбільш значиму роль правничу допомога відіграє на етапі збирання доказів. На даному етапі відбувається формування доказової бази, яка в подальшому безпосередньо вплине на якість судового доказування. Отже від активності правничої допомоги залежить успішність усіх подальших процесуальних дій та кінцевого результату вирішення справи судом по суті. Безумовно, що такі дії пов'язані з наявністю певних судових витрат. Таким чином, до судових витрат, які пов'язані із доказуванням відносяться:

- 1) витрати, спрямовані на залучення свідків, спеціалістів, експертів;
- 2) витрати на витребування доказів, проведення огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпечення доказів;
- 3) витрати на проведення експертизи;
- 4) інші витрати, пов'язані з судовим доказуванням (витрати на переклад письмових доказів на мову, якою здійснюється судочинство; на зберігання речових доказів тощо).

Отже, судові витрати, які стосуються різних засобів доказування (не враховуючи судового збору) полягають у оплаті витрат осіб, котрі являються учасниками судового процесу і пов'язані з поданням ними доказів до суду. Разом з тим при ухваленні судових рішень суд розподіляє понесені судові витрати між сторонами. При цьому механізм такого розподілу визначається ст. 141 ЦПК України. Так, відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 141 ЦПК України «судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог. Інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи, покладаються: 1) у разі задоволення позову – на відповідача; 2) у разі відмови в позові – на позивача; 3) у разі часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог» [11]. Безумовно, що при вирішенні питання про розподіл судових витрат суд враховує і «1) чи пов'язані ці витрати з розглядом справи; 2) чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним до предмета спору з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, в тому числі чи міг результат її вирішення вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа публічний інтерес; 3) поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо; 4) дії сторони щодо досудового вирішення спору та щодо врегулювання спору мирним шляхом під час розгляду справи, стадію розгляду справи, на якій такі дії вчинялися» (ч. 3 ст. 141 ЦПК України) [11].

Отже, судові витрати несуть сторони по мірі їх необхідності і розподіляються (відшкодовуються) судом між сторонами на стадії ухвалення судових рішень з урахуванням розміру задоволених вимог.

Судові витрати в цивільному процесі у процесуальному значенні розглядаються як різновид грошових витрат які передбачені законодавством за умов звернення особи до суду та розгляду судом справи по суті. Судові витрати поділяються за підставами їх реалізації: за часом понесених витрат; за суб'єктами, які несуть судові витрати, за метою понесених судових витрат. Судові витрати чітко регулюються а) порядком їх внесення; б) забезпеченням; в) розподілом (відшкодування) чи їхнім поверненням. Варто зазначити, судові витрати з точки зору правничої допомоги можуть покладатися на державу, а у разі звільнення позивача від судового збору такі витрати несе держава.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про граничні розміри компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних, адміністративних та господарських справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави : Постанова КМУ від 27 квітня 2006 р. № 590. *Офіційний вісник України*. 2006. № 18. Ст. 1336.
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30 с.
3. Науково-експертний висновок до Концепції оновлення Цивільного кодексу України : брошура. Київ : НАН України, ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України», 2021. 112 с.
4. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87.
5. Свірін О.Ф. Застосування у господарському та цивільному судочинстві принципу відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 93–97.
6. Глущенко Л. Г. Судові витрати в адміністративному судочинстві: співвідношення понять. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. 5. С. 101–103.
7. Дрогозюк К. Б. Доказування у цивільному процесі України та Франції : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 238 с.
8. Устюшенко С. Е. Витрати на правову допомогу у цивільному судочинстві. *Інформаційні технології у судочинстві* : матер. всеукр. наук.-практ. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (м. Одеса, 18 квітня 2017 р.). Одеса : Фенікс, 2017. С. 98–100.
9. Устюшенко С. Е. Судові витрати, пов'язані з доказуванням, у цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 135-137.
10. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.
11. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник (для підготовки до іспитів і тестування). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 430 с.
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19.02.2020 р. у справі № 755/9215/15-ц (провадження № 14-382цс19). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87951334> (дата звернення: 13.11.2022).